

**MODERNİST -
İSLÂMCI BİR
AYDIN OLARAK
M. ŞEMSEDDİN
(GÜNALTAY) VE
EĞİTİM
KURUMLARINA
BAKIŞI
(1883- 1961)**

Arş.Gör.
Necmi UYANIK

Selçuk Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü.

I- GİRİŞ

Osmanlı Devleti, yaşadığı parlak bir dönemin arkasından sosyal, siyasi, iktisadi ve diğer bütün yapılarıyla birlikte içine düştüğü yıpranma sürecinden bir türlü kurtulamıyor ve ezeli rakibi Batı'nın yükselmesini de içine sindiremiyordu. Batı'nın kendi üstünlüğünü kabul ettirmesi sonucu, artık Osmanlı; içinde bulunduğu durumdan kurtulmak amacıyla, ıslahat hareketleriyle birlikte batılılaşma sürecine girişiyordu. Bu gelişme ise kendini başlangıç itibariyle askeri ve eğitim sahalarında gösteriyordu.

Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856) ve hemen ardından yaşanan Meşrutiyet hareketleriyle birlikte Osmanlı genel anlamda toplumsal bir değişimin sonuçlarını yaşıyordu. Ele aldığımız şahsiyet, bu değişim sürecinde; II. Meşrutiyet Dönemi'nin bir ürünü, bir ilmi zihniyetin temsilcisi olarak karşımıza çıkıyordu. Konunun merkez noktası ise, dönemin fikri yapılanma meselesiyle birlikte, çağdaşlaşma sürecine paralel olarak modernist İslâmcı bir aydının gözüyle eğitim ve öğretim kurumlarını sosyal fonksiyonları açısından inceleyebilmektir. Konunun "Tarihsel arka plânına" bakıldığı zaman görülecektir ki, Türkiye

Cumhuriyeti'nde fikri olarak olgunlaşma süreci genel hatlarıyla bu dönemde yatmaktadır.

Konunun tahlil ve sentez basamağının başka bir ifadeyle olgusal ve ilkesel değerlendirmesinin yapılabilmesi için kavramsal örgünün ana hatlarıyla verilmesi gerekmektedir. Bu noktada çağdaşlaşma (modernleşme-yenileşme), ilmi zihniyet ve bu ekseninde eğitimin fonksiyonları gibi temel dinamiklerin açıklanması gerekmektedir.

Çağdaşlaşma, toplumun çağın gereklerine göre uyarlanabilmesi, çağa uymaktır. Gökalp'in muasırlaşmak olarak kullandığı bu kavramda asıl sorun kutsal sayılan alanın ekonomik, teknolojik, siyasal ve eğitsel, bilgisel v.s yaşam alanlarında daralması, etkisizleşmesi sorunudur.¹ Black ise, bilgi artışının yeniliklerinin uygulamaya aktarılması vurgusunu ortaya koyar.²

Muasırlık, çağdaşlık; esas itibarıyla bir "Potansiyel kavramı ışığı altında bir anlam kazanır ve önemli olan alt potansiyelden üst potansiyele yükselbilmektir. Türkiye bağlamında ise, üst seviyedeki Batı Medeniyetine (modernite) millî kimliğimizi koruyarak yükselme, o medeniyetin evrensel unsurlarını fethetme ve özümseme çağdaşlaşma olacaktır.³ Bunlarla birlikte yenileşme, yeniden doğuş, toptan kalkınma ve ilerleme anlamında kullanılmalıdır.⁴ Modernleşme kuramlarının özünde ise, değişme olgusu yatmaktadır. Batı ülkelerinde değişme kavramından "gelişme" çizgisine doğru bir farklılaşma anlaşılmaktadır. Bu farklılaşma ise iktisadi, toplumsal ve kültürel alanlarda gerçekleşir.⁵

Bu değişmelerin meydana geldiği tarih sürecinde ise, her zaman insan faktörü başrolü oynamaktadır. İncelediğimiz bu dönemde ulemâ, alim kavramlarından aydın kavramına geçişin izlerini görmek pek tabidir. Dolayısıyla, bu unsurlar ilmi zihniyetin göstergesidirler.

İslâm düşünürlerine göre, ilim; bir hâldir, yani idrak ve kavramadır, başka bir yönüyle bilgiyi ifade eder ve buna göre nesnelere tasarruf etme

¹ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yy. İstanbul Tarihsiz, ss. 15-21.

² Cyril Edwin Black, Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri, Türkiye İş Bankası Kült Yy, İstanbul 1986, s.6.

³ Durmuş Hocaoğlu, Laisizmden Millî Sekülerizme Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi, Selçuk Yy. Ankara 1995, ss. 37-43.

⁴ Bahaeddin Yediyıldız, "Kültür ve Yenileşme", Türk Kültürü, sayı:281 Yıl XX, Temmuz 1982, ss. 525-531.

⁵ Suavi Aydın, Modernleşme ve Milliyetçilik, Gündoğan Yy. Ankara 1993

yetkisi ve gücüdür.⁶ İlmî zihniyet ise, ulemâ veya aydınının bilgi ile girdiği ilişkiler sonucunda ortaya koyabildiği fiziki ve fikri görünümüdür. İlmî zihniyetle üretkenlik esasının olması çok önemlidir. İlmî zihniyetin gelişmesinde ise; siyasi, içtimai, iktisadi ve kültürel faktörler önemli rol oynarlar.⁷

Eğitim sistemi ise, yeni düşüncelerin uygulamaya aktarılmasında; devlet ve milletin gelişmesinde rol oynayan örgütlü veya yaygın bir kurumdur.

Kısaca özetlenirse eğitim sistemi bir toplumda ideoloji, bilgi ve hüner aktarma işlevlerini göstermektedir⁸ Eğitim geleneğe ait olanı ve yeni gelişmeleri bünyesinde bulundurduğu için, eski ve yeni alışkanlıklar arasında çalışmalara ve problemlerde yol açmaktadır. Buradan hareketle, eğitimin problemleri sosyo-kültürel ortamda meydana geldiği için, geleceğin ortamını da şartlandırmaktadır⁹

Ele aldığımız gelişmeler menfi veya müsbet toplumsal değişmeye de beraberinde getirecektir. Sistem, ister bilimsel, ister dinsel, ister estetik ve felsefi olsun, değişimlerinin her birisi ile birlikte gelen sürekli olarak üretilen, bu sonuçlarla beraber, gelecekteki kendi konumunun niteliğini ve şeklini gözlenebilir bir biçimde belirler¹⁰ Ortaya koyduğumuz bu kavramsal yapılar ve işlevleri konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Çünkü günümüzde sürekli olarak tarih, bizlere yeni ürünler sunmaktadır. İçinde bulunduğumuz dönemde globalleşme (küreselleşme), modernizm ve Postmodernite tartışılan kavramlar olmakla birlikte değişmeyen yön ise, belli kültürler veya medeniyetler üzerinde görüşlerin ortaya konmasıdır. Bu noktada ise İslâm medeniyeti merkez bir konumda durmaktadır. Hakim güçlerin “Medeniyetler çatışması” veya “Tarihin sonu” gibi fenomenleri ortaya atması da düşünceme göre “İslâm Dinînin” veya medeniyetinin göz ardı edilemeyecek bir noktada bulunmasıdır.

⁶ Hüseyin Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, Dergah Yy, İstanbul 1983, ss. 37-38.

⁷ M.Hulûsi Lekesiz, XV-XVI Yüzyıllarda Osmanlı İlmî zihniyetinde Değişmeler, (Basılmamış, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Ün. S.B.E) Ankara 1989, ss. 54-84.

⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim Ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, T.T.K Yy, Ankara 1993, s. 1.

⁹ Rıza Kardaş, “Sosyal Değişme yönüyle Tanzimat Öncesinde Eğitim ve Yenileşme Hareketleri” Türk Kültürü, sayı: 114, Yıl 10, Nisan 1972, s. 373.

¹⁰ Richard P. Appelbaum, Toplumsal Değişim Kuramları, (Çev. Türker Alkan), Türkiye İş Bankası, kültür Yy, Ankara Tarihsiz, s.79.

Türk toplumunda da son yıllarda giderek artan modernleşme (eski tabirle tecdid, teceddüd), batılılaşma tartışmaları, alt yapıdan kaynaklanan sosyo-psikolojik gerilimlerin bir patlaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Türk aydını, kavramların arkasında yatan temel felsefeyi bulmak zorundadır.¹¹ Çünkü, “İslâm medeniyetinin modernizasyonunu savunanlar arasında dünün İslâmcıları ayarında bir tane bilgin ve mütefekkir gösterilebilir mi?”¹² sorusuyla muhatap olmaktan kaçamayız.

Bu çerçevede M.Şemseddin de belki dünün son alîmi veya aydınıdır. İşte konuyu geliştireceğimiz sahada bu girişten sonra ortaya çıkacaktır.

II- M.ŞEMSEDDİN'İN HAYATI, ESERLERİ VE FİKRİ YAPISI.

a) Hayatı: 1883 yılında Erzincan'ın Kemaliye kazası Eğin köyünde dünyaya geldi. Babası müderris İbrahim (Edhem) Efendi, annesi Saliha Hanımdır. 9 Yaşında köyünden ayrılarak İstanbul'a geldi. İlk tahsilini Üsküdar Ravza'yı Terakki Mektebi Hususini tamamlayarak 1896 en iyi derece ile şahadetname (diploma) almıştır. İmtihan sonucunda, İstanbul Darü'l Muallimini iptidai şubesine terfi etmiş 1901 senesinde Rüştiye şubesine terfi ederek 1903 iyi derece ile diploma almış ve Darü'l Muallimin-i Aliye Fünûn şubesine dahil olmak için açılan imtihanı birincilikle kazanmıştır.

1905 yılında da Darüşşafaka Hendese Muallimliğine tayin edilmiştir. Aynı zamanda, Kıbrıs İdadisi Müdür Muavinliği ve Ulûm-u Talîmiye (matematik ilimleri) muallimliğine tayini üzerine Darüşşafaka'dan istifa ederek Kıbrıs'a gitmiş mektep müdüriyetine tayin olunmuştur. 1909 Mülga Maarif Nezareti (Kaldırılmıştır) tarafından Avrupa'ya tahsile gönderilmek için açılan sınavı kazanmış ve aynı yıl görevinden istifa ederek İsviçre'nin Lozan kentindeki Dârü'ül Fûnuna gitmiş buradaki fen tahsilini tamamlayarak 1910 yılında, Midilli İdadisi Müdüriyetine ve 1914 yılında naklen İstanbul Gelenbevi Lisesi Müdüriyetine ve bir yıl sonra 1915 Dârü'l Fûnun Edebiyat Fakültesi Türk Tarihi ve Türk Medeniyeti Müderrisliğine, 1917 Süleymaniye Medresesi Tarih-i Edyan Müderrisliğine, 1919 yılı içinde Dârü'l Fûnun Edebiyat Fakültesi İslâm Kavimleri Müderrisliğine ve aynı yıl

¹¹ Orhan Türkdoğan, Milli Kültür Modernleşme ve İslâm, Birleşik Yy., İstanbul 1996, s. 78.

¹² Erol Güngör, Sosyal Meseleler ve Aydınlar, Ötüken Yy. İstanbul 1993,s.301.

Ağustos ayında Süleymaniye Medresesi İslâm Felsefesi Müderrisliğine, 1922 yılında da Şer'îye Vekaleti tetkilaf ve telifat azalığına getirildi. 1934 Dârü'l Fûnun ilahiyat Fakültesi İslâm Dinî Tarihi Müderrisliği Kâtibi Umumiliğine ve 1935 yılında da İlahiyat Fakültesi Riyasetine intihab ve tayin olunmuştur.¹³

Siyasi hayattaki kronolojisine bakıldığı zaman ise, 1915 seçimlerinde İttihat ve Terakki Fırkası'ndan, Ertuğrul-Bilecik Mebusu oldu. 1918 yılında Meclisi Mebusan idare Memurluğuna intihab edilmiştir. Meclisin feshinden sonra yeni Meclise kadar bu görevini sürdürmüştür. Osmanlı Meclisi Mebusandaki III. Dönem mebusluğundan sonra, yeni mecliste III, IV, V, VI, VII ve VIII. Dönem sivas, IX. dönem Erzurum Milletvekilliği ile birlikte Mecliste değişik görevlerde bulunmuştur. C.H.P'deki Milletvekilliği ile beraber (15.1.1949 - 22.5.1950) yılları arasında tek parti devrinin son Başbakanı olmuştur. 1954 Seçimlerinde Milletvekili olamazken, 1958-1959 yılları arasında CHP İstanbul İl Başkanlığı yapmıştır. 27 Mayıs darbesinden sonra da temsilciler meclisi üyeliğine atanmıştır.¹⁴ 1961 seçimlerinde İstanbul senatörü olurken bu görevde 19 Ekim 1961'de vefat etmiştir.

Yine daha önceki dönemler içinde 1918'de kurulan Teceddüd Fırkasının kurucuları arasında yer alırken.¹⁵ Sebilürreşad ve İslâm Mecmuası ekibine katılmıştır. İttihat ve Terakki Kongresinde ikinci reislik yapmış, Atatürk'ün emriyle İstanbul CHP teşkilatını kurmaya memur edilmiş ve 1925 yılında İstanbul Belediyesi'nde üyelik ve vekillik yapmıştır. 1941-1961 yılları arasında da Türk Tarih Kurumu Başkanlığı görevini yürütmüştür.¹⁶ Türk tarih tezinin geliştirilmesinde de resmi tarih kitaplarının yazımında da görevler almıştır.

B. Eserleri:

M. Şemseddin yaşadığı dönem içerisinde Otuz'un üzerinde eser vermiştir. Burada bazı önemli eserlerinin listesini veriyoruz.

¹³ T.B.M.M. Genel Evrak ve Arşiv Müdürlüğü, T.B.M.M. Azası, M. Şemseddin'in Dosyası, Tercüme-i Hâl Kağıdı örneği, No:622.

¹⁴ İsmail Kara, Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi, C. II, Risale Yy. İstanbul 1989, ss.403-404; T.B.M.M. Albümü, (1920 -1994), Ankara 1994.

¹⁵ T. Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952 Tıpkı Basım, Arba Yy. İstanbul 1995, s.412.

¹⁶ Cumhuriyet, 20 Ekim 1961.

1- Zulmetten Nura, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, Der-saâdet, 1331, 2. Bsk, 405 s., 3. Bsk. 1925 (ikinci ve üçüncü baskılarında bazı değişiklikler vardır)

2- Hurafattan Hakikate, Tevsi-i Tıbaat Mat., Der-saâdet, 1332, 368 S.

3- Maziden Atiye, Kanaat Kütüphanesi, 1. Tab, Der-saâdet 1339, 316+4 s.

4- İslâm'da Tarih ve Müverrihler, Evkaf-ı İslâmiye Mat., Der-saâdet, 1339-1342, 464s.

5- Tarih-i Edyan, l.c., Kanaat Mat. Der-saadet 1338, 320 s.

6- Mufasssal Türk Tarihi, 5 cilt, Evkaf Mat., Matbaa-i Amire, Der-saâdet, 1338-1340.

7- Felsefe-i Ulâ, İsbat-ı Vacip Ruh Nazariyeleri, Evkaf-ı islâmiye Mat, Der-Saâdet, 1339, 582 s.

8- İslâm Tarihi, 1. Kitap, Evkaf-ı İslâmiye Mat, der-saâdet, 1338-1341 416 s.

9- İslâm Dinî Tarihi, Darül-Fûnun Mat, Der-saâdet, 1340, 296 s.

10- Mufasssal Türk Tarihi, 6. Kitap, Mat. Amire, 2.bsk, Der-saâdet 1341, 314 s

11- Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri, Akşam Basımevi, İstanbul 1934, 208 s.

12- Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatlarn Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi (Ayrı basım), Devlet Basımevi, İstanbul 1938, 337-365 s.

13- Tarih Lise I. Maarif Basımevi, 1939 XXX, 426 s.

Bunlarla birlikte sebil'ür-Reşad, İslâm Mecmuası, Belleten, D.T.C.F dergilerinde de çeşitli makaleleri yayınlanmıştır.¹⁷

M. Şemseddin'in eserlerine genel hatlarıyla bakılacak olursa; İslâm Dinî, İslâm Fıkhı, İslâm Tarihi, içtihad, Türk Tarihi, Arap Tarihi, Orta-

¹⁷ M. Şemseddin Günaltay'ın eserleri ve bazı tahliller için bkz: Necmi Uyanık, Modernist İslâmcı Bir Aydın'ın Geleneksel Eğitim Kurumlarına Bakışı Medreseler Tekkeler ve M. Şemseddin Günaltay, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Ün. S.B.E Konya 1996.

doğu Tarihi, İran tarihi, Felsefe, Fen`ne ait bazı konular ve eğitim-öğretim gibi konular dikkat çeker.

c- Fikrî Yapısı:

M. Şemseddin`in fikri yapısı veyahutta ilmi zihniyetini tam olarak anlayabilmemiz için, içinde yaşadığı dönemi ve bu döneme ait gelişmeleri de dikkate almamız gereklidir.

Buna göre, Osmanlı Devleti; Tanzimattan sonra batılılaşma hareketlerine hız vermiş, bu gelişmeler esnasında da statükonun devamını isteyen gruplarla, değişimi savunan aydın gruplar arasında da mücadeleler başlamıştır. Tabii ki bu mücadelelerin oluşmasında fikir hareketleri baş rolde oynamaktadırlar. Fikir hareketleri ise, kaynağını çoğu zaman batı ve bazen de iç gelişmelerden almakla birlikte; kimi zaman gerçekçi, kimi zaman ideolojik olarak ortaya çıkıyorlardı. Bunlar sırasıyla kimi zaman aynı döneme rastlamak suretiyle Osmanlılık, İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık olmak üzere dört gruba ayrılıyorlardı.

Osmanlılık, Meşrutiyet idaresine dayanan fikri bir karakter gösteriyordu.¹⁸ Genç Osmanlıların çalışmaları dikkat çekmekle birlikte, sonuçta Meşrutiyet idaresi tesis ediliyordu. Osmanlılık fikrinde “Osmanlılık, Osmanlı uyrukluların devlete borçlu oldukları siyasal bir bağlılıktır.”¹⁹ Bu akım devleti kurtarma yollarından biri olarak meydana çıkan ilk siyasî ideoloji olması ve kendinden sonra gelen fikir akımlarına zemin hazırlaması bakımından önemlidir.²⁰ 19. Yüzyılın ortalarında devletin resmi ideolojisi olan Osmanlılıkla beraber gerçekten, yeni Osmanlıların özelliğini “Devletin aydını” olmaları, oluşturuyordu. Tanzimatçı Osmanlı yazarlarından ittihad-ı islâm`dan önce “İttihad-ı anasır” veya “imtizac-ı akvam” davası vardı.²¹ Bu ise Avrupa`nın ilim ve Fennine dayanıyordu. 1865`de Aydın muhalefeti ola-

¹⁸ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. VIII, TTK, Ankara 1988, s.496.

*Şimdiye kadar M.Şemseddin hakkında yapılan akademik çalışmalar: M. Şevki Aydın, M. Şemseddin Günallayın Zulmetten Nura, Hurafattan Hakikata adlı eserinde ki Din Eğitimi Anlayışı, E.Ü.S.B.E Basılmamış Y.L Tezi) Kayseri 1986; B. Ali Çetinkaya, M. Şemseddin Günaltay ve Fikriyatı Barılmamış Y.L Tezi) Ankara 1994; Necmi Uyanık, Modernist İslâmcı Bir Aydının Geleneksel Eğitim kurumlarına Bakışı-Medreseler Tekkeler ve M. Şemseddin (GÜNALTAY), (Basılmamış Y.L. Tezi) S.Ü.S.B.E, Konya 1996.x

¹⁹ Bernard Lewis, Modern Türkiye`nin Doğuşu, (Çev: Metin Kırıatlı), TTK Ankara 1988, s. 59.

²⁰ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, ed. Hakk, Dursun Yıldız, C. XII, Çağ Yy, İstanbul 1993, s. 59.

²¹ Erol Güngör, İslâmın Bugünkü Meseleleri, ötügen Yy. İstanbul 1993, s. 161.

rak ortaya çıkan Yeni Osmanlıların öncülerine Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'yi verebiliriz.

İslâmcılık, (1876-1908) II. Abdülhamit devrinde de daha önce olduğu gibi "Osmanlı'nın tüm toplum yapısına yön veren ana dinamik, hiç şüphesiz İslâm'dı."²² Teolojik olmaktan çok siyasi bir karakter taşıyan bu sistemi Müslüman-Hristiyan ilişkilerinin bozulması büyük ölçüde etkilemiştir.

İslâm düşüncesi, kültürel sarsıntı sonucu ikiye ayrılmıştı. Birincisi Batı'nın sanat, bilim, moda dahil her şeyini alıp uygulamaya çağırırken; diğer ekol, psikolojik bir çözüm olarak soyluluk ve üstünlük hisleriyle aşağılık kompleksini yenmeye çalıştı.²³ Afgani, islâm ilkelerini millet farkı gözetmeyen bir ilahi kurallar bütünü olarak görürken²⁴ Kendisi de bu cereyanın öncülüğünü yapıyordu. İslâmcılığın ideoloji haline geçmesi geleneksel İslâm'dan farklı olarak Batı'dan gelen meşrulaştırma biçimi olarak görülen akültürasyon olayına bağlanıyordu.²⁵ Nasr, ise geleneksel islâmda (Tanrı Merkezli) bir açıklamanın bulunduğunu belirtiyordu.²⁶

Osmanlıdaki, islâmcılık cereyanı "Devletin bekâsı" için İslâm'ın asli prensiplerine dönüş olarak²⁷ görülüyordu.

İslâmcılık cereyanının savunucuları ise: Musa Kâzım, Said Halîm, Hacı Fehim, M. Şemseddin, Baban Zade Ahmet Naim, Mehmet Akif olarak sayılabilir. İkinci Meşrutiyetle birlikte görünen islâmcı fikirlerde islâmiyetin ilerlemesi "teceddüt" ve "terakki" gibi kavramlarla ele alınıyordu.

Siyaset alanında "ittihad-ı İslâm" olarak görünen bu gelişme XX. asır medeniyetine uygun sosyal yapılar için her şeyden evvel taklid kapısının kapanması içtihat kapısının açılması olarak beliriyordu.²⁸ İkinci meşrutiyet

²² Mehmet Aydın, "Tanzimatta Aranan Hüviyet "Tanzimatın 150. Yıldönümü uluslararası sempozyumu TTK, Ankara 1994 ss. 17-18.

²³ İmadüddin Halil, İslam Tarihi Bir Yöntem Araştırması, (Çev: Ubeydullah DALAR), insan Yy, İstanbul 1985 s.61.

²⁴ Cemaleddin Afgani-Muhammed Abduh, Urvetu'l-Vuska, (Türkçesi: İbrahim Aydın) Bir Yy, İstanbul 1987, s.83.

²⁵ Mümtaz'er Türköne, Siyasi İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu, iletişim Yy, İstanbul 1994, s.26.

²⁶ Seyyid Hüseyin Nasr, Modern Dünyada Geleneksel İslâm (çev: S.Terkçin H. Aslan) İnsan Yy, İstanbul 1989, s.110.

²⁷ T. Zafer Tunaya, İslâmcılık Cereyanı, Baha Mat, İstanbul 1962, s.1-2.

²⁸ T. Zafer Tunaya a.g.e, s.88.

düşüncesine hakim olan islâmcılık cereyanının ideolojik olması “müesseseler ihdas edecek bir fikir ve inanç sistemi olduğunu iddia, gerçekleştirmek için de sosyal bir hareketi davet etmekte”²⁹ olması düşüncesine dayandırılıyordu.

İslâm Felsefesi’ndeki, İslâm Modernizmi ise; basit şekliyle Modern Çağda çıkan problemleri İslâm’ın ana kaynağı etrafında çözmektir. Bu noktada dikkat çeken husus ise, aklın içtihat prensibi ile devreye sokulmasıydı. Bu durumda daha çok mevdudi’ye uygun olarak, İslâm’da aklın ve ilmin olduğu vurgusu³⁰ şeklinde İslâmcı aydınlar tarafından ortaya konuyordu. II. Meşrutiyet döneminde islâmcı gruplar, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti” gibi teşekküller oluşturmuşlar, entellektüel bir görünüm arz eden Sırat-ı Müstakim ve daha sonra Sebil-ür Reşad gibi mecmualarla fikirlerini ortaya koymuşlardır. Mecmualarda işlenen baskın siyasi tema ise, islâmiyetin demokrasi ve meşrutiyet ile uyduğu inancıdır.³¹ II. Meşrutiyet devrinin islâmcıları genellikle ilmiye sınıfı mensupları olmuşlardır. İslâmcı garpçılar, İslâmcı-türkçüler gibi gruplar ortaya çıkmıştır. Ancak yenilikçi kesim M. Şemseddin’in de içinde bulunduğu modernist islâmcılar olarak adlandırılıyordu. İslâm modernizminin iki amacı vardı. “Dünyevileşme ve insanileşme”³² Daha net bir biçimde ifade edersek dinde akli ve mantıki açıklamalar ön plana çıkıyordu.

Çağdaş İslâmcı bir aydın olarak Fazlur Rahman’a göre, islâm aleminde modernist yenilikçi düşüncenin önderliğini Cemaleddin Afgani ve Türk düşünürü Namık Kemal yapmışlardır. Anayasal yönetimin hayata geçirilmesi istekleri de önemli bir gelişme olarak görülüyordu.³³

İslâm dünyasındaki toplumsal ve siyasi hareketler ise, üç olguya dayanıyordu. “Gelenek, din ve modernite”³⁴

İslâmcılığın arkasından ortaya çıkan Türkçülük, Tanzimat döneminde kültürel milliyetçilik çerçevesinde ele alınarak sade bir dil oluşturma

²⁹ T. Zafer Tunaya, a.g.e, s.1.

³⁰ Mevdudi, Modern Çağda İslami Meseleler (Ter: Yusuf ışıkcık), Tekin Kit. Evi Yy. Konya 1993, ss. 11-20.

³¹ Stanford J. Shaw, Ezdel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, II.c. E Yy. İstanbul 1994 s. 366.

³² Durmuş Hocaoğlu a.g.e., s.433.

³³ FazlurRahman, “İslâm ve Siyasi Aksiyon: Dinin Hizmetinde siyaset”, (çev: Adil Çiftçi). Türkiye Günlüğü, sayı:34, 1995, s. 30.

³⁴ Kadir Canatan, “Gelenek, Din ve Modernite”, Bilgi ve Hikmet, sayı: 9, Kış 1995, s. 28.

çabaları ile gündeme gelir.³⁵ Gazetenin önemli bir fonksiyonu olduğu bu gelişmede, Ziya Paşa'nın Türkçülüğü dikkat çeker.³⁶ Bu devrede görülen Türkçülük hareketleri, batı tesirinde olup ilmi seviyede gerçekleşmiştir. Milliyet anlamında kullanılan "Türk Kavramı" devrin şartları gereği siyasette "Osmanlı Milleti ve İslâm Birliği" gayelerine önem vermiştir.³⁷

Çağdaşlaşma açısından milliyetçiliğe bakıldığı zaman, çağdaşlaşma ileriye bakarken milliyetçilik kuvvetini geçmişten almıştır.³⁸ Bu özelliği ile, kültür hareketi olarak gelişmesini devam ettirmiştir.³⁹ Türkçülük hareketi İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde (1908- 1918) siyasi olarak etkili olmuştur. Türkçülük hareketi yeryüzündeki bütün Türkleri kültür ve siyaset bakımından birleştirmek amacını bu dönem de gütmüştür.

1908-1918 arası dönem Genç Türk Dönemi olarak adlandırılırken; Osmanlıcılık, Miliyetçilik, Liberalizm, Tutuculuk, İslâmcılık, Demokrasi, Otokrasi, Merkeziyetçilik, Ademi Merkeziyetçilik gibi görüşler derinlik kazanmıştır.⁴⁰ Dolayısı ile bu dönem bir sentez dönemi olarak adlandırılabilir. Ziya Gökalp, Ahmet Vefik, Necip Asım, Mehmet Emin, Yusuf Akçura, Halîm Sabit ise dikkat çeken tipleridir.

Batıcılık ise genel bir ifadeyle, Batı'yı toplumsal ve fikirsal açıdan ulaşılması gereken bir hedef olarak görüyordu.⁴¹ Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıç Zade Hakkı gibi savunucuları olmakla beraber yenileşme konusunda birleşiyorlar, "Turan" modeline karşı "irfan" modelini savunuyorlardı.⁴² M. Şemseddin, işte bu fikri ve siyasi ortam içinde modernleşmeyi, İslamcılığı ve Milliyetçiliği üzerinde barındıran bir kişilik olarak karşımıza çıkar. M. Şemseddin'in de içinde bulunduğu sıkıntı tüm fikir hareketlerinde olduğu gibi, Osmanlı Devletini kurtarma düşüncesidir. Tüm düşünce unsur-

³⁵ Agâh Sırrı Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, TDK Yy, Ankara 1972, s.82,

³⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, çağlayan Kitapevi, İstanbul 1976 s.s. 301-336.

³⁷ Yusuf Sarıncay, Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s.72.

³⁸ Ercüment Kuran, Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler (Der: Mümtaz'er Türköne), Diyanet Vakf Yy. Ankara 1974, ss. 91-96.

³⁹ Şerif Mardin, jöntürlerin siyasi Fikirleri, (1895-1908), İletişim Yy, İstanbul 1983, s.62.

⁴⁰ Stanford Shaw, E. Kural shaw a.g.e., s.330.

⁴¹ Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi, İletişim Yy. İstanbul 1994, s.9

⁴² Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul Matbaası. İstanbul 1967, s.s. 25-26.

larıyla birlikte, Cumhuriyet ve Demokrasi prensiplerini de tanımış, Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasında fiili olarak katkısını göstermiştir.

Geleneksel bir devlet yapısından modern bir devlet yapısına geçilirken, iktisadi toplumsal ve siyasi dönüşüm süreci içinde aydın bir kişilik olarak M. Şemseddin'in fonksiyonu nedir?

Tabii ki böyle bir sorunun altında yatan temel nokta düşünce biçimidir.

Herşeyden önce M. Şemseddin medrese tahsili görmüş olması bakımından alim kavramının unsurlarını üzerine bulundururken bir yönüyle de batılı kaynaklara ulaşmasını bilmiştir.

“Beşikten mezara kadar iktisab-ı ilme çalışmak her müslümanın”⁴³ asli görevlerindendi. Bu durum sadece erkekler için değil kadınlar içinde söz konusuydu. M. Şemseddin bu görüşüyle din ile ilmin birlikteliğini vurgulamaya çalışıyordu. Ona göre din, hurafelerden, tembellikten uzak, peygamber Efendimizin (Hz. Muhammed Mustafa S.A.V) dönemine uygun saf ve günün şartlarına göre akli ön plana alan bir yapı arz etmeliydi. “İslâmiyet akla bu derece bir paye verdiği içindir ki ilmin en büyük hamisiydi. Her müslüman ulûm ve Fünûn öğrenmeye mecburdur. Terakkimize mani olan İslâmiyet değil bize öğretilen müslümanlıktır.”⁴⁴

“Bir meselede akıl ile nakil tearüz ederse delil-i aklinin tercihi ve delili naklinin te`vili ahkamı İslâmiyededir.”⁴⁵ diyerek bu noktada içtihat kavramını devreye sokuyordu. Şemseddin'e göre içtihat, fıkıh ilmini, nefsin kendisi için faydalı olan şeyleri bilmesi olarak tanımlarken, fayda ve zararında zamana, mekana ve muhite göre değiştiğini, dolayısıyla zamanın ihtiyaçlarına göre içtihadın yapılması gerekliliğini vurgular. İctihad yapacak kişiler, müçtehidlerdir. Müçtehidin kati delillerle sabit olmayan fer'i hükümleri kitap, sünneti icma ve kıyastan ibaret olan şeri delillere uygun olarak çözmesi hedeflenir, şeriat'ın prensiplerini derinlemesine araştırarak, gücün ve takat'ın yettiği kadar araştırma sonucu, zamanın doğurduğu ihtiyacın giderilmesi için hüküm verir şeklinde içtihadın yapılış tarzını açıklar. Bununla beraber, artık içtihat kapısının açılması gerektiğini bunu kapalı tutanları

⁴³ M. Şemseddin Zulmetten-Nura, Der saâdet, 1331, s.74

⁴⁴ M. Şemseddin, a.g.e, s. 74-98.

⁴⁵ M. Şemseddin, a.g.e, s. 73.

“Gazali, Maverdi, İbnü’s-salah Nesevi, Razi, Suyuti, Tebrizi ve Şehristani gibi meşhur alimlerin eserlerini okumamakla suçlar.”⁴⁶

İçtihat kapısı açılmalı, lâkin ilmi bir heyet için açılmalıydı. Münevver ve fazıl bir heyete açılmazsa düzensizlikler ortaya çıkacaktır, içtihat heyetinin özellikleri ise şunlar olmalıydı:

Arapça bilmeli, Hadis ilmüne vakıf olmalı Fıkıh Usullerini ve Kelâm İlmîni iyi bilmeli, aklını kullanabilmeli ve Mantık İlmî’nden de anlamalıydı.⁴⁷ Hükümlerde aranacak özellikler ise, tatbik edilebilecek özellikte ve toplum menfeatine uygun olmalıydı. Mecelleyi de bu heyet için örnek veriyordu. Peygamber Efendimiz (S.A.V) devrinden de örnek veren Şemseddin’e göre , içtihatta göz önüne alınacak hususların, islâm şeriatının sağladığı adalet, çeşitlik, zararın giderilmesi gibi dünyevi saadetide kapsaması gerekiyordu.⁴⁸

İçtihadın evrensel özelliklerini, kültürlerdeki değişim ve ihtiyaçların giderilmesi olarak açıklarken, sosyal bir inkılâba dikkat çekiyordu. Sosyal inkılâbı, toplumsal bir değişim olarak algılıyor, inkılâp için zemin hazırlamadan sosyal bir değişikliğin meydana gelmesini tehlikeli bir teşebbüs olarak görüyordu. Daima, her tesir aksi bir tesir hasıl ederdi. Sosyal inkılâplar, tedrici, devamlı ve aklı ön planda tutan özelliklerle kalıcı olmalıydı. Sosyal inkılâpların yapılabilmesi için:

- 1- Teşebbüs için zemin hazırlanmalıdır.
- 2- Halkın psikolojisi araştırılmalıdır.
- 3- Gayenin nasıl tayin edileceği bilinmelidir.

Bunlarla birlikte atılan adımlar halkın genel ihtiyaçlarını da kapsamalıdır.⁴⁹

İnkılâbın umdesi “yıkma” ve “yapma” içindir derken⁵⁰ Batı’dan alınacak müspet ilimlerle İslâm’ın çelişmeyeceğini de vurguluyordu.⁵¹ Ancak Ulemâ bundan önce aklı çürütmüştür.⁵² Bundan dolayı çelişkiler var gibi

⁴⁶ M. Şemseddin, a.g.e., s.s. 384-387.

⁴⁷ M. Şemseddin, a.g.e, s. 405.

⁴⁸ M. Şemseddin, a.g.e. s. 394

⁴⁹ M. Şemseddin, a.g.e, ss.272-277.

⁵⁰ M. Şemseddin, Maziden Atiye, Der-saadet 1339, s. 276.

⁵¹ M. Şemseddin, Felsefe-i Ulâ, Der-saadet 1339, ss. 8-9.

⁵² M. Şemseddin, Hurafattan-Hakikata, Der-saadet 1332 s. 332.

görünüyordu. Oysa İslâmda körü körüne taklid yoktu, derinlemesine aklı yorma vardı.⁵³ M. Şemseddin'in bu konularla ilgili birçok düşüncesinde Cemaleddin Afgani'yle, Muhammed Abduh'un açık tesirleri vardır. Bunlarla birlikte Feliks Dante, Nietzsche, Edmon Goblot, Benjamin Constant, Durkheim, Alman filozofu Kant, Amerikalı Drager, Gustav le Bon gibi düşünürlerinde bazı eserlerini incelemiştir.⁵⁴ Ayrıca İslâm alimlerinden İbn-i Sina İbn-i Rüşd, Razi ve Mevdudi'yide incelemiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan da görülebileceği gibi, M. Şemseddin Doğu ile Batı arasında ilim-din ve kültür sentezini yapabilmıştır.

İslâmcı özelliğini Sebilü'r-Reşad Mecmuasındaki yazılarıyla gösterirken, İslâm Mecmuası ekibine de katılarak milliyetçi bir özellik kazanmıştır. Bazı çalışmalarda İslâmcı akımın militanları arasında gösterilirken⁵⁵ içinde bulunduğu çevre genel bir ifadeyle "toplumun içinde bulunduğu açmazları çözebilmek için geleneksel akideleri; modern toplumsal taleplere cevap verecek; müslümanların ayağa kalkışına vesile olacak şekilde yeni bir yorumla ortaya" çıkmışlardır.⁵⁶ Yorumlamalarındaki yeni yön ise "arındırma" ve "dünyevileşme"dir.

Milliyetçi çizgideki çalışmalarına ise, daha çok tarihle ilgili çalışmalarda rastlanır. "Türk Tarih Tezine" büyük katkılar sağlarken.⁵⁷ Millî duygumuzun gelişmesi için, Türkün millî tarihinin tetkik edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁸ Günaltay, Türk Ocakları'nda, Tarih dersleri ve konferanslar vermiştir.⁵⁹ Türkçülük faaliyetlerini fiili olarak İttihat ve Terakki Partisi'nde, Ertuğrul Mebusu olarak devam ettirmiş ve bu fırkayıda hürriyetin temsilcisi, şuurlu bir hareket olarak görmüştür.⁶⁰ Tanzimat hareketini başarı-

⁵³ M. Şemseddin, a.g.e., s.331.

⁵⁴ M. Şemseddin, Zülmetten Nura, Der-saadet, 1331, ss. 54-79-91-120; Bu şahıslar çoğunlukla Tarihçi, sosyolog ve Felsefecidir. Düşüncelerinde İdealizm, Maddecilik, pozitivizm ve tekamülcü, aklı ön plana alan görüşleri vardır.

⁵⁵ Yalçın Küçük, Aydın üzerine Tezler 2, Tekin Yy. İstanbul 1984, s. 101.

⁵⁶ Mehmet Akgül, Türk Toplumunun Değişim Sürecinde Din Anlayışları- Tanzimat Sonrası Örneği (Basılmamış Doktora Tez, S.Ü.S.B.E), Konya 1996, s. 178.

⁵⁷ M. Şemseddin Günaltay, Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikadların Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi, ayrı basım, İstanbul 1938, s.s. 337-365.

⁵⁸ M. Şemseddin, Maziden Atiye, Der-Saadet, 1339, s. 29.

⁵⁹ İsmail Kara, a.g.e., s.403.

⁶⁰ M. Şemseddin Günaltay, Hürriyet Mücadeleleri (Haz: Sabahat Erdemir), Gün Mat, İstanbul 1958, s.50.

sız olarak görürken, bu hareketin aydın-halk ikiliği getirdiğini savunmuştur.⁶¹

Günaltay, bu düşünceleriyle birlikte siyasi hayatını Atatürk'ün yanında devam ettirmiştir. İslâmcılık baskın şekilde olmak üzere, İslâmcılığı ve Türkçülüğü-Garplılaştırma dinamiğinde birleştirilmesi görüşünü savunmuştur. Milliyetçilik düşüncelerinde Fransa'da gelişen fikirler etkili olmuştur.⁶²

İslâmcı bir şahıs olarak Türkiye Cumhuriyetinin bütün ilkelerini savunmasından dolayı, İslâmcı çevreden eleştiriler almış, ilkelerinden taviz vermesiyle suçlanmıştır. Ancak eleştirilerin geldiği kişilerin geleneksel islâma bağlı oldukları görülür.

Cumhuriyetle birlikte gelen yeni ideolojiye bazı aydınlar "karşı çıkarken, bir kısmı kaderine küssüp köşeye çekilmeyi tercih etti. Diğer bir kısım ise, bir gecede kimliklerini değiştirdiler ve yeni ideolojinin en ateşli taraftarları oldular"⁶³ Günaltay ise, Fransızca, Arapça ve Farsça dillerini bilmekle beraber sürekli olarak değişim göstermiş ve döneminin özelliklerine göre yorumlar getirmiştir. Ele aldığı eserlerinde içinde bulunduğu dönemin kaygılarını dikkate almış ve olguları sebep-sonuç ilişkileri açısından tahlil etmiştir. Modernist İslâmcılığı yakalamasında bu yaklaşımlarının önemi büyük olmuştur.

Osmanlı batılılaşmasında dikkat çeken iki kültürel model vardır. "mutedil ıslahatçılık" ve "radikal batıcılık". İslâm modernizmini içine alan "mutedil ıslahatçılık" ve dönemi (19 Yy. ve sonrası) Avrupa biliminin gücüyle, İslâmın "hurafeler yüzünden unutulmuş potansiyellerinin harekete geçirilmesi tasarlanıyordu".⁶⁴ Günaltay'ıda bu grup içine almamız yerinde bir tespit olacaktır ve eğitim görüşleri de bu açıdan ele alınabilir.

⁶¹ M. Şemseddin, Zulmetten Nura, Der-Saadet, 1331, s. 199.

⁶² M. Ş. Günaltay, Hürriyet Mücadeleleri, s. 15.

⁶³ A. Yaşar Ocak, "Günümüz Türkiye' sinde İslâmi Düşüncenin Bir Tahlil Denemesi Ve Tarih Perspektifi" Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma, Bursa 1990, s. 152.

⁶⁴ Mehmet Özden, "Türkiye'nin İki Yüzü", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 23, Yaz 1993, s.91.

III. M. ŞEMSEDDİN'İN EĞİTİM KURUMLARINA BAKIŞI:

A) Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Medreseler, Bozulma Sebepleri ve Islah Çalışmaları:

Osmanlı Devleti'nin geleneksel eğitim sistemi olan Medrese Sistemi 16. asrın sonlarından itibaren bozulmaya başlamıştır. Tanzimattan önce bütün orta ve özellikle yüksek öğrenim veren kurumlar olarak düşünülen medreseler, yönetim bozukluğu; bilim hürriyeti yokluğu ve seviyenin düşmesi gibi sebeplerle, sadece dinî bilgi ve Arapça ile ilgilenen ve bu alanda da yüksek öğretim kurumu olma niteliğini yitiren okullar durumuna düşmüşlerdir⁶⁵

Ders vekaletince Meşihati İslâmiye makamına sunulan bir layihada medreselerin bozulma sebepleri şöyle sıralanıyordu. (II. Meşrutiyet Dönemi)

1. Medreselerde her asrın, ihtiyaçlarına göre tadil ve Islah ihmal edilmiştir.

2. Zamanın hükümlerine göre şerri hikmetler uygulanmamıştır.

3. Fatih asrında ittihaz edilen teşkilata ve tedris usulüne uyulmamış, lüzumsuz teferuatla uğraşmıştır.

4. Riyaziyat, Cebir ve emsali Fünûnlar medreseden kapı dışarı, edilmiştir.⁶⁶ Bunlarla birlikte padişah hocaları, kazasker oğullarının iltimas yoluyla müderrisliğe getirilmeleri de ilmi disiplini bozmuştur.⁶⁷ Bu gelişmelerle birlikte büyük endişe duyan Mustafa Saffet “ Zamanımızın terakkiyatıyla mütenasip dersler ilave ederek mütefennin alim müderrisler muallimler tutmaz, daha hakiki bir Darü'l Fünûn haline koymaz, milletin rehberi selâmeti mürşitler geliştirmez iseniz biliniz ki gittiğiniz yol uçurumdur”⁶⁸ diyordu. II. Meşrutiyetle birlikte medreselerin ıslahı görüşü önem kazanmış ve yaygınlanmıştır. Bunun başlıca nedeni Meşrutiyetin fikir ve tartışma özgürlüğü getirmesi ve medreselerin tamamıyla fonksiyonunu yitirme-

⁶⁵ Hüseyin Hatemi, “19. Yüzyılda Medreseler”, T.C.T.A, C.2, İletişim Yy. İstanbul 1985, s. 510.

⁶⁶ Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, C. 1-2, İstanbul 1977, ss. 126-127.

⁶⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı, T.T.K, Ankara 1988. ss. 69-70

⁶⁸ Mustafa Saffet, “Medreselerimiz Hala Bir Yola Konmadı” **Sebilü'r-Reşâd**, C.9, sayı: 2, Şevval 1330, s. 53.

sidir.⁶⁹ Bunlarla birlikte medreselerde ıslah çalışmalarına resmi olarak 1910 yılında başlanmıştır. 1914 yılı geniş çaplı ıslahat hareketleriyle birlikte yeni biçimde medreseler kurulmuş, yeni programlar geliştirilmiş ve nizamnameler yoğun biçimde boy göstermiştir.

B- M. Şemseddin Gözüyle İlmî Zihniyet ve Medreseler

İnsan kuvve-i hissiye (La sensibilité) kuvve-i zihniye (L'intelligence) ve kuvve-i iradiye (La volonté) adlarında üç temel güç ile donatılmıştır. İnsan zihni gelişmeye yönlü olduğu gibi, doğasında yaratılıştan araştırmacıdır. İnsan yeni bir olay karşısında kaldığı zaman araştırma şevkinin zihnine yönelttiği bu soruların her birine cevap bulmak, yani illetlerini ve sebeplerini araştırmak zorundadır. Bilgi öncelikle bir hüküm ve bir tasdikten yani bir değişimin bir özneye isnadından ibarettir. İlimde amaç, sayıca pek çok olan olayları, sayıca pek az kanunlara bağlamaktan ibarettir.⁷⁰ derken M. Şemseddin meselelerin çözümünde ve olaylara bakış açısından ilmî zihniyetin, metodolojik özelliğini bu felsefi çözümleme ile ortaya koyuyordu.

Ulemânın vazifesi, heyet-i islâmiye arasındaki küfür ve muzurları kaldırmaktır. Bunu korkutma ile değil, müslümanların "kalplerine nur, fikirlerine irfan hüzmeleri isar ederek; noksanlarını ikmali hatalarını ıslah"⁷¹ ederek yapacaklardır. Burada ise, zihni yorma önemliydi. İşte Günaltay, medrese zihniyeti temsilcisi ulemânın sınırlarını bu şekilde çiziyordu. Etki noktasında ise "münakaşaya hiç mahal yoktur ki bu memlekette en hakim kuvvet din fikridir. Böyle olduğu için halka en çok tesir icra edenlerde bu fikrin temsilcileri."⁷² yani ilmiye sınıfıdır.

İçinde bulunduğu toplumda ilmiyenin önde gelenlerini (Şeyhülislâm v.s.) 1915'li yıllar itibarıyla şöyle değerlendiriyordu. Fikirleri öldüren, ruhları söndüren bu münevver devirler! Alim namına saçma sapan sözler, din namına hurafelerle dimağlar, uyuşturarak memleketin baştan başa bir şure-zara (çölleşen) dönmesine sebep olmuştur.⁷³

⁶⁹ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Kültür Koleji Yy. İstanbul 1994, s. 246.

⁷⁰ M. Şemseddin, Felsefe-i Ulâ, Der-Saadet, 1339, ss. 14-20.

⁷¹ M. Şemseddin, Hurafattan Hakikate, Der-Saadet 1332, s. 340

⁷² M. Şemseddin, Zulmetten Nura, Der-Saadet, 1331, s. 189.

⁷³ M. Şemseddin, a.g.e, ss. 187-188.

“Halbuki medreselerin tereddidi, milleti de inkıraza sürüklüyordu. Osmanlı tarihi tetkik edilirse bizde, hakiki alimlerin zevaliyle devr-i inkırızında başladığı, memleket-i ağır ve kesif bir kâbus-ı nadaninin kaplamış olduğu anlaşılır. Mahafil-i medaris kavgalarıyla, payitahtın huzur ve aramını ihlâl ederken hükümdarlarda beşikte çocuklara ma'tuh mütebasbis büyük büyük rutbe-i ilmiyye tevcih ediyorlardı. Halbuki bu gibi tevcihatı kaydeden sahife-i tarih, aynı sütunlarda inkırız-ı devleti hazırlayan meşum vakaların hutut-ı asliye-sinide çizmiştir”⁷⁴ derken ulemâ ve devletin bozulması meselesini birbirine bağlantılı olarak ele alıyor ve Osmanlının son dönemindeki ilmi yozlaşmayı ortaya koyuyordu.

Medreselerde, mekteplerde dersler bırakılmış yerlerine siyaset mücadeleleri ikame edilmişti. On yaşındaki çocuklar bile ders kitaplarını okuyacaklarına fırka gazetelerine düşmüşlerdi.⁷⁵ Bu ifadeler belki de günümüz üniversitelerinde ki kısır siyasi-ideolojik çekişmelerin başlangıç noktalarının II. Meşrutiyet döneminde yattığını gösteriyordu.

Medreselerde gerçek anlamda alîm'in etkisi, hicri 11. asra geldiği zaman tükenme noktasına gelmişti. Medreselerden evvela ulum-ı Hikemiye, felsefe ve ahlak dersleri kaldırılmıştı. Yavaş yavaş Fünûn-ı Müsbete'nin de tamamı medreselerden uzaklaşmaya başladı. Nihayet az bir zaman sonra pozitif ilimlerin isimleri bile unutulmuştu. İbn-i Sina ve Farabi gibi layemut iki büyük İslâm türk alîminin az çok hücumlarına uğrayan skolastik usul tedrisine sınımsız yapıldı. İbn-i Sina felsefesini ihmal etmiş, İbn-i Rüşd felsefesini çoktan unutmuş olan medreseler gariptir ki bugün hurafe mecmuaları meyânında sayılması icap eden (Kadımîr) kitabını programlarına kabul etmişlerdi.⁷⁶

Osmanlı tarihinde ilmiye sınıfı arasında görülen Zedeganlık'ın liyakatsizliği sebebiyle her türlü terakki ve tefeyyüz kapıları kapanmıştı. Bu durumlar da çöküşün önemli sebeplerindendir.⁷⁷ Oysa, “Bugün tarihin menfi sayfalarında edeb-nümûn bir mefharet halinde payidar olan şanlı devirlerimize aid mefahir-i ilmiye ve idariyemiz hep bu medreselerde yetişen nevvâr

⁷⁴ M. Şemseddin, a.g.e. ss. 176-177.

⁷⁵ M. Şemseddin, a.g.e. s. 19.

⁷⁶ M. Şemseddin, a.g.e., s. 185.

⁷⁷ M. Şemseddin. a.g.e., s.128.

asar-ı feyzidir”⁷⁸ Bunlara örnek ise, kadı asker Kara Halil Efendi, Molla Gürani ve Molla Hüsrev’di.

Fatih medreselerinde öğrencilerin müderris olana dek geçirdikleri safhalar hakkında bilgi veren Şemseddin Avrupa’da kurulan üniversitelerin (Dar’ul fünun) , bizim sahnlarımızın, kolej (idadi) Liseleri de musılalarımızın taklidi olarak görür. Hayret verici tekamül ve terakkilere rağmen Avrupa Üniversiteleri bir çok hususta eski esaslarını muhafaza etmişlerdi. Eski üniversite binaları bizim medreseleri andırıyor, tedris usulünün bazı noktalarında da benzerlikler aşikar olarak görünüyordu.

Bugünkü meseleler arasında (20. Yüzyılın ilk çeyreği)

Mütefekkirin, milleti en çok işgal etmesi icap eden bir mesele varsa, itikadımca; o da nesli atının teslim ve terbiyesi keyfiyetidir. Milletin teali veya inkırazında en ziyade müessir olan amilin bu mesele olduğundan da şüphe yoktur. Eğitim ve öğretime esas olmak üzere, her şeyden önce aşağıdaki şekilde üç mesele göz önüne alınır ve halledilirse bu ağır ve müşkil görev mümkün olduğu kadar hafifletilmiş olur.

- 1- Bir hayat tarzını gelecek nesil için iyi ve saadet bahşedici görmek.
- 2- Bu hayat tarzını tercih etmek.
- 3- Çocukları bu hayata hazırlamak.

Bu prensipler gözetilerek, tatbik edilecek terbiye sayesinde vatanın muhtaç olduğu münevver sağlıklı insanlar yetiştirilebilir.⁷⁹

Memleketin kötü duruma düşürülmesinde ilmiye mensuplarıyla beraber, bunların yetiştirdiği vaizler ve mev’ize kitaplarını da eleştiriyordu. Bu kitaplar sebebiyle millet süt-re-i cehalet altında kalmıştır.⁸⁰ Bu kitapların yayınlanmasında şeyhül İslâmlık makamını suçluyor ve bu kitapların yakılmasını istiyordu.

Toplumsal öğretim konusunda, bir kısım ulemânın vazifelerini ifadan istinkaf etmeleri sebebiyledir ki, kürsi-i meva’iz ne oldukları belirsiz bir takım cühela tarafından gasp edilerek biçare halka ahkam-ı dinîye akl ve şer’in harim-i irfanına sığmayacak bi-esas hurafeler, İsrail-i hikayeler telkin

⁷⁸ M. Şemseddin, “İtiraf ve İshad Makalesi Münasebetiyle”, *Sebilü’r-Reşâd*, C: 2-9, Aded 234-52, 1331 ss. 44-45

⁷⁹ M. Şemseddin, Zulmetten Nura, Der-Şaadet, 1331, ss. 279-291.

⁸⁰ M. Şemseddin, Hurafattan Hakikate, Der-Saadet 1332, s. 263.

edilmektedir. Bab-ı Meşihatın ise, bütün bu ahvale karşı el'an ebkem ve asamm bir vaziyet alması, taşralar da müfti ve Naib Efendiler başı boş dolaşan bu adamlara karşı la-kayd kalmaları ne acıklı bir haldir.⁸¹

Osmanlının içinde bulunduğu, bu kötü durumdan etkilenen Günaltay "intikam için dirilmeli ve mefkure ile yaşamalıyız"⁸² başlıklı yazısını kaleme almıştır.

Toplumsal zihniyet açısından kökleşmiş kanaatler hakikati görmeye mani olmaktadır. Medreseler ise, acınacak bir haldedir. Bu meselelerin çözümü için yaptığı tespit se şöyleydi. "cihanda sebepsiz hiç bir hadise yoktur ve olamaz. Hadiseyi ihzar eden Sebepler ne kadar köklü olursa, hadisenin sureti zuhuruda o kadar sarsıntılı olur"⁸³ Bu sıkıntılardan kurtulmak için doğru bir cereyan açmak zorunludur.⁸⁴

Günaltay çözüm yollarını şöyle devam ettiriyordu. Neslin eğitimi ve öğretimi için;

- 1- Eski yanlış tesirlerden kurtararak, iradi bir kuvvetle nesli faal hayata hazırlamak.
- 2- Pedagojinin en yeni esasları aile terbiyesiyle birlikte öğretilmelidir.
- 3- Verilecek eğitimle çocuğun fikri temayüllerinin gelişmesini sağlamak.
- 4- Ahlâki esaslar mutlak öğretilmelidir.
- 5- Programlar düzenli olmalı.
- 6- Usûl (metod) bilen muallimler gereklidir.
- 7- Eğitim ve öğretimde mutlaka bir hedef ve mefkure gözetilmelidir.
- 8- İradi terbiyenin yanında pratik talimde yapılmalıdır.
- 9- Korkmadan teşebbüs yolu öğretilmelidir.
- 10- Verimli bir çalışma gereklidir.
- 11- Eğitimde milletin sosyal tarzı göz önünde bulundurulmalıdır.
- 12- Eğitimde ünvan değil, vazife ön planda olmalıdır.

⁸¹ M. Şemseddin, a.g.e., s. 267.

⁸² M. Şemseddin, zulmetten Nura, Der- saadet 1331, s.30.

⁸³ M. Şemseddin, a.g.e., s. 17.

⁸⁴ M. Şemseddin, a.g.e. , s. 189.

Bunlarla birlikte çevreye uymayan organizmalarda yaşamak hakından mahrum kalırdı.⁸⁵

Özgün eğitimin yanı sıra yaygın eğitim vasıtasıyla halk bilinçlendirilmelidir. Siyasi akımların üstünde olmak şartıyla, münevver gayretli gruplar oluşturularak Anadolu'nun kenti ve köyü bilinçlendirilmelidir. Halk eğitim ve ticarete sevk edilmelidir. Bu görevde ise, Türk ocaklarının rolü büyük olmalıdır. İslâm vakıfları kuruluş gayesine yani müslümanların hayatı ihtiyaçlarına göre kullanılmalıdır.⁸⁶ Bu faaliyetlerde kadınlar hiç bir zaman gözardı edilmemelidir.

“Ruh-i terakki, sine-i milletten doğmalıdır. Fakat millete bu ruhu yetiştirecek surette terbiye edilmelidir!

Bir milleti düştüğü girdaptan kurtaracak zinde dimağlar aynı gayeyi, aynı ideali takip etmek kuve-i bir iman”⁸⁷ ve sarsılmaz kanaatte hiç durmadan çalışarak, gayri meşru ve şahsi emeller beslemeden her türlü siyasi ihtiraslardan uzak olmalı ki milleti kurtarabilsin.

Bu düşüncelerinin çoğunu Meclisi Mebusan üyesi iken de göstermiştir. Süleymaniye Medresesinden mezun olup görevsiz maaş alanlara “halbuki bu asırda hizmet etmeden para almak ihtimali yoktur”⁸⁸ diyerek bu efendilerin hiç olmazsa müderrislerin yanında muavinlik yapmasını istemiştir.

C) Modern Eğitim Kurumları ve M. Şemseddin:

Osmanlıda modern eğitim kurumlarının oluşması öncelikle askeri okullarla başlamış daha sonra, Tanzimattla birlikte hukuk, mesleki ve Teknik, Ziraat ve memurluk sahalarıyla devam etmiştir. Bunları, detaylı olarak anlatmaya konumuz açısından lüzumlu görmüyorum. Ancak bu yenileşme döneminde (18 Yüzyıldan itibaren) yabancı öğretmenlere ve yabancı dil programlarına ağırlık verilmeye başlanmıştır.

Yeniçeri ocağının kaldırılışı ile medrese önemli bir desteğini kaybetmiş, ilk öğretim bu dönemde zorunlu hale getirilmiştir. Avrupaya öğrenci

⁸⁵ M. Şemseddin a.g.e., ss. 277-286.

⁸⁶ M. Şemseddin a.g.e., ss.245-247.

⁸⁷ M. Şemseddin, a.g.e., s.228.

⁸⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D: 3, iç: 3, C: 3, 26 Mart 1333, TBMM, Ankara 1991, s. 367.

gönderilmeye başlanmış ve hareketlerin sonucunda basın Türkiye'ye girmiş ve eğitim-öğretim üzerinde tesirli olmuştur.

Tanzimat döneminde Rüşdiye (1838), Mekteb-i Maarifi Adliye (1839), askeri idadiler (1846), Mülkiye Rüşdiyeleri (1847) açılmıştır.⁸⁹ Bu dönemde açılan yüksek öğretimde ise Dar'ül fûnun ve yüksek okullardır. Yüksek okullar daha çok askeri ve sivil içerikli kurumlardır. Öğretim işleminde Maarif Nezareti sorumludur. Eğitim sistemi 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Kanun-ı Esasi hükümleriyle devletin gözetimi altındadır.⁹⁰

II. Meşrutiyet devrinde, İttihat ve Terakkinin eğitime tesiri büyüktür. Ziya Gökalp ve Emrullah Efendi bu dönemin dikkat çeken önemli şahıslarındandır. Yine bu dönemde yabancı okullar dikkat çekecek boyutta genişlemiştir.

Günaltay, yeni türkiye için yeni bir "Usul-i Terbiye" takip etmenin gerekliliğini vurgular, ister medrese; ister mektep olsun "ulum-i içtimaiye, esas prensiplerini usul-i terbiyeden alır"⁹¹ bu görüşlerinde daha çok İngiliz E. Spencer'in etkili olduğu görülür.

"Mektep, hayat için hazırlanmış, münevver ve faziletkâr insanlar yetiştirmelidir" olmaması gereken ise, "kuvve-i muhakeme-i ve teşebbüseyi büsbütün ihmal ederek yalnız faidesiz kitapları ezberlemekten"⁹² ibaret olan hali hazırdaki usullerimizdir. Mekteplerimizde yetişen gençlerin memur olma istekleri yerine, teşebbüsiyetçiliği ön plâna alan eğitim verilmelidir. Toplumun kurtulabilmesi için batı modelleri aynen uygulanmalıdır.

Her şeyi devletten bekleme zihniyeti bir kenara bırakılmalı, "millî terbiye" kavramı ön plânda tutularak, atılımcı bir yapıya kavuşmamız, sanat ve ticaret hayatına atılmamız gereklidir.⁹³ Bilmek ve öğretmek kavramlarının altını çizerek, öğretmenliğin önemini belirtir. Ona göre her vilayetin okul programı farklı olmalıdır, programlarda:

1- Eğitim ve mefkure birliği gözetilmelidir.

2- Bölge ihtiyaçlarına göre yapılandırılmalıdır.

⁸⁹ İlhan Tekeli, "Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim sisteminde Değişmeler" T.C.T.A, C:2, İstanbul 1985, s. 467.

⁹⁰ Bayram Kodaman, II. Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, TTK, Ankara 1991, ss. 28-29.

⁹¹ M. Şemseddin, Maziden-Atiye, Der-Saadet 1339, s. 291.

⁹² M. Şemseddin, a.g.e. s. 292.

⁹³ M. Şemseddin, a.g.e. ss.292-294.

3- Türkçenin iyi öğrenilmesi sağlanmalıdır.⁹⁴

Günaltay, medreselerden şikayetçi olduğu kadar, mekteplerdende şikayetçidir. Tanzimatta meydana gelen fikri ikilik eğitimde, mektep ve medrese olarak karışımıza çıkmıştır mektep fabrikasının mahsulleri ne yapıyorsa medrese fabrikasının mahsulleri onun aksini telkin ediyordu.

Biri halkın maneviyatına ruhuna hakim, diğeri maddiyatına ferman ferma. İşte bu şekilde kavga kapısı açılmıştı, iki kurumda genel olarak memlekette tüketici yetiştirmek esasına dayanıyordu.⁹⁵

Talim ve terbiyede ebeveynin önemi büyüktür. Burada çocuk, sosyal çevre ve aile ilişkileri çok önemlidir.⁹⁶ Okullarımızda tarih dersi hikayeci değil, sosyal hayatımızı v.s. aydınlatmaya noksanlarımızı görmeye yararlıdır. Türkçe öğretiminde imla kuralları düzenli olmalı, kamus (sözlük) ve bir de kavaid (gramer) kitabı tertip edilmelidir.⁹⁷ Yabancı lisan, tercüme ve batı'yı takip; özellikle milletler arası ticarete söz sahibi olma konusunda çok önemlidir. Ahlak terbiyesi ve öğretimi, koruyucu sağlık ve Beden eğitimi usulleri batı eğitimine uygun verilmelidir.⁹⁸ Ahlak terbiyesi konusunda Ziya Gökalp'ten etkilendiği görülür.

Din eğitimi ve öğretimi derslerini programlara koymalı, bu dersleri verecek muallimlerin Fen ve Felsefe'de bilmeleri gereklidir. Vatandaşın yükselmesi Fen tahsili, sosyal hayatımızın yükselmesi, dinî öğretim ve hissiyat ile olacaktır. Din eğitiminde ortaöğretim önemlidir. Dinî ve millî hisler halkta birlikte oluşturulmalıdır.⁹⁹ İlk okullar ihtiyaca uygun olarak bütün köylerde kurulmalı, psikolojik disiplin de verilmelidir.¹⁰⁰

Kısaca Günaltay'a göre araştırmacı, metodlu ve günün şartlarına göre mücehhez olunmalıdır. İşte o zaman Türkiye Cumhuriyeti kurtuluşa erebilir.

⁹⁴ M. Şemseddin, Zulmetten Nura, Der-saadet, 1331, ss. 303-306.

⁹⁵ M. Şemseddin, Zulmetten Nura, Der-saadet, 1331, s. 304; M. Şemseddin, "Tanzimatçılık iflas ettimi:" **Sebilü'r-Reşad**, c. 10 28 Şubat 1328, s. 23.

⁹⁶ M. Şemseddin, "Ta'lim ve Terbiyede Ebeveynin Vazifesi", **Sebilü'r-Reşad**, c. 1-8, Aded 204/ 22/24 Şubat 1327, ss. 417 -418.

⁹⁷ M. Şemseddin, Zulmetten-Nura, Der-Saadet, 1331, ss. 346-350.

⁹⁸ M. Şemseddin, a.g.e. ss.319-330.

⁹⁹ M. Şemseddin, a.g.e. ss.310-313.

¹⁰⁰ M. Şemseddin, a.g.e. ss.287-292.

IV-SONUÇ

Osmanlı Devleti, son iki yüz yılı içinde Batı'nın üstünlüğüne karşı, içinde bulunduğu güç durum içerisinde meseleleri tespit etmeye ve bu problemleri çözmek için Doğu ve Batı kültürü arasında anlamlı formüller bulmaya çalışıyordu.

İşte bu tarihi süreç içinde, Tanzimat Sonrası ve özellikle Meşrutiyet dönemlerinde “aydın” kavramı dikkat çekiyordu. M. Şemseddin’de bu dönem için de özellikle (1909-1930) çağın gereklerini yakalama ve içinde bulunduğu dinî ve kültür yapısını bu gereklerle birlikte değerlendirme açısından bu çalışmada da görülebileceği üzere “modernist islâmci bir aydın” olarak karşımıza çıkıyordu. Osmanlı Devleti ve milletini kurtarmaya dönük olarak ortaya konan fikir hareketlerinin hemen hemen hepsini bünyesinde barındırabilmiştir. Meselelere bakışında, başlangıç itibarıyla siyasi bir kaygı gütmemiş, günün ihtiyaçlarına göre bilgi olarak, teknik olarak yapılanmayı amaç edinmiştir. Fikirlerinin teorik olmadığını müderrislik ve siyasetin içinde olduğu dönemlerde ortaya koymuştur. Modernist İslâmci bir yapı arzemesinde dinle-İlimin biraradalığını göstermesi, akli kullanması ve özellikle bu noktadan hareketle “içtihad” kapısını açması çok önemlidir.

Çağdaş islâmci bir aydın olmasında Fazlur Rahman örneğinde olduğu gibi, eğitim kurumları ve programları hakkındaki düşünceleriyle de kabul edilebilirliğini, ortaya koymuştur. Düşüncelerinde eğitim ve öğretimle birlikte insan unsurunun aktifleşmesini, sosyalleşmesini, üretici olmasını ve metodlu olarak çalışmasını ön plana almıştır, ilmiye sınıfı erbabının nerede dırması gerektiğini göstermiş, fikirlerin kurumlara zamanında yansımaları üzerinde durarak milletin de “İslâmci” ve “Türk” kalarak “Muasırlaşmasını” istemiştir. Buradan hareketle Türkiye Cumhuriyeti’nin düşünsel gerçeklerinin M. Şemseddin, dönemi ve muhitindeki sosyal çevrede yattığını görmemiz zor olmayacaktır. Günümüz Türkiye’inde iktisadi, sosyal, siyasi ve diğer sahalardaki meseleler ele alınırken Batı, İslâm ve Türk Kültürünün bütün tarihi versiyonları dikkatle etüd edilmelidir. Özellikle M. Şemseddin’in de içinde yaşadığı II. Meşrutiyet Dönemi günümüz problemlerinin çözümü açısından büyük önem arz etmektedir. Yapılan bu çalışmada düşünebilme ve çağın gereklerine göre yapılanma açısından bu gayeye dönük olarak ele alınmıştır.